

Киридон А.Н. Индоктринация советскости: обрядово-праздничный канон как маркер формирования атеизованного общества (1920-1930-ые года).

Советская власть формировала модель государства, где абсолютно все сферы жизни должны выстраиваться на принципах единой, господствующей идеологии. С первых лет советской власти сущность культурных преобразований в УССР определяла целенаправленное разрушение устоявшихся стереотипов культурного поведения государственными мерами. Поскольку в основе традиционной крестьянской культуры была религия, первоочередная задача коммунистической власти видела в необходимости преодоления религиозности населения, а соответственно - устоявшихся праздников и обрядов традиционной крестьянской культуры. Поэтому одним из стратегических направлений коммунистической власти стало внедрение общегосударственных советских праздников и обрядов. Главной функцией советской обрядности было преодоление религиозности населения.

Главной задачей официальных мероприятий была популяризация советского государства, формирование уважения к органам власти, утверждение определенных идеологических стереотипов и политических ценностей среди населения.

Ключевые слова: праздник, советские праздники, религия, коммунистическая власть, крестьянство.

Kyrydon A.M. Indoctrination of sovietucus: festively ceremonial kanon as a marker of forming of atheist society (1920-1930-ies).

The Soviet government formed state model, where absolutely all spheres of life were built on the principles of a single, dominant ideology. From the first years of Soviet rule the essence of cultural transformation in the USSR defined the deliberate destruction of cultural stereotypes of public behavior measures. Since the basis of the traditional peasant culture was religion first priority communist authorities saw the need to overcome of religiosity of the population, and accordingly steady ritualism traditional peasant culture. Therefore, one of the strategic directions of the communist regime was the introduction of Soviet national holidays and rituals.

The main objective was to promote official Soviet state and the establishment of Bolshevik political values among the citizens.

Keywords: holiday, Soviet public holidays, religion, the communist regime, the peasantry.

УДК 329.15+321(477) «1945/1964»

П. В. Киридон

ОСОБЛИВОСТІ ПОВСЯКДЕННЯ ПРЕДСТАВНИКІВ ПРАВЛЯЧОЇ НОМЕНКЛАТУРИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР ПОВОЄННОГО ДВАДЦЯТИРІЧЧЯ

У науковій розвідці порушені питання, котрі стосуються змісту характеристик та особливостей повсякденного життя партійно-державної номенклатурної верхівки правлячого більшовицького режиму Української РСР у його повоєнному форматі. Йдеться про особливості стратегії поведінки правлячої верхівки в нову повоєнну добу з огляду на ту ситуацію, яка зазнавала в республіці еволюційних змін і переживала оновлення в умовах переходу від пізнього сталінізму до ліберальної хрущовської демократії другої половини 1950-х – початку 1960-х років. Показано як ознаки привілейованості апаратної категорії в різноманітних її проявах, так і вплив реформаторських заходів режиму, наводяться приклади недієвості спроб змінити природу суспільства, розбудованого в попередні роки і виплеканого на ідеях комунізму.

Ключові слова: Українська РСР, партійно-державна номенклатура, правлячий апарат, повсякдення, пізній сталінізм, хрущовські реформи, фінансове забезпечення, імідж.

Визначальною рисою номенклатурника завжди була відповідність управлінським вимогам. Групова соціалізація в суспільних зрізах ставила його перед необхідністю ретушувати окремі позитивні ознаки характеру з метою зміни власної натури. Відбувалося масштабне мімікрування особистостей, освячене логікою номенклатурної доцільності та уявленнями про власне апаратне покликання. Номенклатурниками не народжувалися – ними ставали. Вони перероджувалися на виконавців, сприймали дійсність, ігноруючи саму можливість інтелектуальних дебатів, духовних пошуків, «самокопання». У внутрішньому світі номенклатурника зазвичай переважала безпроблемність. Номенклатура повоєнного двадцятиріччя сумлінно переймалася творенням саме такого власного іміджу [20, с. 13-14]. «Абсолютизація слухності вказівок вождів, безпомилковості партійної лінії й партійна дисципліна заклали основу антиінтелігентного способу буття, прислужництво й безхребетність номенклатури», – відзначає Б. Кухта [10, с. 76].

Питання повсякденного життя номенклатури в УРСР повоєнної доби має нині певну історіографічну базу, представлену насамперед фрагментами мемуарів переважно самих високопосадовців [1; 6; 13; 14; 22]. Важливу інформацію містять монографічні дослідження, статті, дисертації тощо [2; 3; 11; 19]. Втім означена тема зберігає актуальність як з токи зору наукової, так і в контексті масової корумпованості нинішньої влади.

Характерною ознакою поведінки повоєнної номенклатури первісно був перманентний спадковий страх за власну долю, котрий у часи пізнього сталінізму та «відлиги» дуже впливав на поведінку номенклатури. Академік Є. Чазов свідчить, що К. Ворошилов у 1960-ті рр., ідучи до спальні, закривав ізсередини всі замки: на вікнах і дверях, а під подушку клав пістолета [37, с. 30].

Між тим у післясталінські роки з'явилася нова тенденція: хрущовський курс передбачав піднесення суспільного статусу партійно-державного апарату після стрімкого зниження його ролі від середини 1930-х рр. Тож, здавалося, слід було сподіватися на модернізацію портрету чиновника. Однак, апаратники звично втілювали в життя новий стратегічний курс старим шляхом адміністративного тиску на всі структури. Таку задачу міг вирішити тільки номенклатурник з портретом, «написаним» у сталінські часи.

Переоцінка апаратного функціонера, що відбулася за хрущовської доби, додавала лише відтінків його образу, який змінювався пропорційно престижності місця в певній номенклатурній ланці. При цьому бюрократична «вага» визначалася масштабністю контролюючих функцій апаратника. Сам статус «перевіряючого» (інспектора, контролера, уповноваженого) створював навколо чиновника особливу атмосферу. За ним ніби закріплювалося право безапеляційно судити про все, до чого функціонер мав справу, навіть без відповідної компетенції в конкретних питаннях.

Гарантування преференцій управлінців становило невід'ємну частину тоталітарної номенклатурної політичної системи СРСР. Типовий номенклатурник упевнено почувався в соціальній сфері. Користування державними послугами сприймалося ним як само собою зрозумілий «доважок» до його номенклатурної посади та винагорода за «нелегку працю». З часом забезпечення пільгами управлінців набуло системного характеру. Номенклатурні чиновники задовольняла власні потреби, демонстративно ігноруючи запити громадян. По завершенні війни такий стан справ особливо принижував населення знекровленої країни, адже дефіцит звичайних матеріальних благ був глобальною проблемою, йшлося про забезпечення народу елементарним: їжею, житлом, одягом. Однак у неувазі до інтересів громадян номенклатурники вбачали принциповий чинник власного всевладдя.

Серед ознак привілейованості номенклатури пріоритетним було фінансове забезпечення, яке після війни передбачало кілька рівнів: заробітну платню, «тимчасове грошове постачання» та «спеціальне забезпечення». Певний час функціонувала система безплатного відпуску продовольства, видачі грошово-продовольчих і промтоварних

«лімітів» номенклатурним працівникам. Із 1 січня 1948 р. цей порядок було скасовано. Натомість запроваджувалося тільки «тимчасове грошове постачання», як додаток до зарплати чиновникам. Воно складало 2 – 3 посадові оклади щомісяця, не обкладалося податком і навіть не обліковувалося при сплаті партійних внесків. Пересічним громадянам подавалася інформація тільки про зарплату чиновників, а не про весь оклад. Тому вважалося, що фінансування апаратника є близьким до забезпечення робітників і службовців, хоча реальні умови життя номенклатури явно переважали побут інших громадян.

Прихід до влади хрущовського «колективного керівництва» ознаменувався ухвалою Президією ЦК КПУ (хоча юридично питання фінансів контролювалося центральними державними органами) постанов про додаткове грошове забезпечення членів Президії, секретарів ЦК, керівників партійних і радянських органів. Належні кошти йшли на зарплату апаратників ЦК КПУ і ЛКСМУ, редакторів республіканських та обласних газет, обкомівських керівників, секретарів міськкомів і райкомів, працівників Ради Міністрів, міністерств і відомств, інших чиновників [17, с. 114].

Піклувалися й про родини номенклатурних працівників. Коли, наприклад, останні їхали навчатися в партійні чи радянські школи, за місцем їхньої колишньої роботи (за рахунок коштів облвиконкомів і уряду) для сімей зберігалися грошові та продовольчі дотації [41, арк. 19-22].

Заробітки населення залишалися низькими. В Українській РСР 1957 р. голова колективного господарства одержував (залежно від категорії) 920 – 3,5 тис. крб. Колгоспник заробляв 150 – 530 крб. [31, арк. 116] Задля визначення дійсного фінансового забезпечення громадян треба зазначити масштаб тодішніх цін. Навесні 1959 р. в державній торгівлі картопля коштувала 93 копійки, м'ясо – 13 – 15 крб. (кілограм), молоко – 2,5 крб. (літр), яйця – 8 крб. (десяток) [24, арк. 82].

Упровадження реформ в останній період правління М. Хрущова теж лицемірно обставлялося фінансовим зацікавленням функціонерів. 1961 р. апаратним працівникам підняли зарплату в 2 – 2,5 рази. Крім того, керівникам увели надбавки на «представницькі витрати» (офіційні банкети, наради, збори тощо), котрі склали 30 – 35% зарплати [38, с. 60-61]. Загалом оклади відповідальних працівників комітетів партії та виконкомів Рад відбирали до 80 – 85% витрат на утримання апаратів [7, арк. 4]. У 1963 р. місячний фонд зарплати партпрацівників УРСР сягнув 4,75 млн. крб. [32, арк. 14], що майже на 40% переважало їхнє фінансове утримання на початку 1950-х рр.

Населення нерідко висловлювало обурення завищеним забезпеченням номенклатури. Так, під час обговорення в трудових колективах доповіді М. Хрущова на XX з'їзді часто звучало запитання: «Чим виправдати таку високу зарплату працівників апарату? Якою мірою праці вона вимірюється?» [12, 182]. Вочевидь, доповідачі не мали відповіді, котра б задовольнила аудиторію.

Натомість післясталінська влада час від часу вдавалася до популістських жестів. Але кілька показних кампаній зменшення витрат на утримання бюрократії відчутних наслідків не дали, розрив у доходах населення і представників влади не змінився. Провалилася й ідея запровадити залежність оплати праці обласних і районних керівників від виробничих показників регіону. 1957 р. провели відповідний експеримент у 50 районах Української РСР. Зарплата працівникам партійного й державного апаратів визначалася підвищенням продуктивності праці, виконанням плану доходів і виробництвом валової продукції. У підсумку доплати одержали секретарі, заввідділами, інструктори, пропагандисти, голови райпланів та їхні заступники в 32 районах із 50 [41, арк. 3-4, 43]. Проте нововведення не прижилося через складність підрахунків.

Ознакою належності до правлячого класу було одержання службовцем безплатних продовольчих пайків та промислових (часто дефіцитних) товарів. Практика, запроваджена в 1920-ті рр., проіснувала до останніх днів радянської влади. Відомо, що в Російській Федерації її відмінили тільки в часи президентства Б. Єльцина, який ліквідував 40 тис. «кремлівських» пайків [9, с. 106].

Значної уваги приділялося пільговому харчуванню управлінців, котре було відрегульовано в середині 1940-х рр., коли номенклатурників розподілили на категорії. Першу групу складали обласні й міські секретарі та завідувачі відділів, котрі безплатно одержували продовольчі й промислові набори («ліміти»). Завідувачі секторів із заступниками користувалися додатками до продуктових карток (жири, м'ясо, риба, цукор тощо). Інші апаратні категорії (інструктори, пропагандисти, лектори) мали щоденний безплатний обід [36, с. 145].

Харчувалися управлінці в спеціальних установах. Зокрема, їдальню Управління справами ЦК КПУ щодня відвідували до 1,2 тис. осіб, із яких понад 500 споживали там їжу двічі-тричі на день. Продукти для цієї установи заготовляли в підсобному господарстві, котре мало 639 га землі [15, с. 170]. Відповідним чином дбали про харчування номенклатури і в обласних та районних центрах.

Показником соціального статусу номенклатурника була наявність службового автомобіля. Одразу по війні ситуація з забезпеченням транспортом була вельми скрутною. Станом на 1 вересня 1947 р. тільки половина керівників обласного масштабу могла послуговуватися ним. Скажімо, в Ізмаїльському та Кіровоградському обкомах із чотирьох транспортних засобів функціонували тільки по одному, Херсонське начальство не мало жодного автомобіля. Райкоми було забезпечено на 33 – 36, міськкоми – на 58, обкоми – на 62%. ЦК КП(б)У мав на балансі 181 автомобіль, із яких 30 були несправними. 120 партійних комітетів республіки не мали цього засобу [15, с. 167-168].

У січні 1948 р. з'явилася постанова Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У «Про порядок обслуговування легковими автомобілями керівних працівників в Українській РСР», яка мала поліпшити забезпечення транспортом центральних і обласних відомств. По автомобілю закріплювалося за секретарями ЦК, міністрами, керівниками центральних установ, заступниками голови Президії Верховної Ради, членами Політбюро ЦК, по транспортному засобові надавалося сім'ям перелічених категорій. Обкомівські перші секретарі та голови виконкомів областей мали по два авто. Користування транспортом рештою номенклатури залежало від того, скільки машин малося на балансі в партійному чи державному органі. На обліку ЦК КП(б)У 1950 р. перебувало 193 автомобілі, в обкомах – 1 тис. 642, але третина з них потребувала капітального ремонту [27, арк. 260-261]. Понад 200 виконкомів міських і районних рад УРСР взагалі не мали автомашин [15, с. 169]. Лише з часом ситуація дещо поліпшилася.

До пільгового статусу номенклатурників слід додати право на щорічну відпустку в спеціальних санаторіях та будинках відпочинку, лікування в елітних установах. Сказане поширювалося на сім'ї управлінців. Нормативи, розраховані на пересічних громадян, у таких оздоровницях не діяли. Підпорядковані Лікувально-санаторним управлінням різного рівня (від ЦК до обкому) номенклатурні санаторії одержували новітнє обладнання, мали поліпшені норми харчування, найкраще кадрове забезпечення.

Відпочинок апаратні вельможі використовували належним чином, із показовим розмахом, щоб не зіпсувати імідж номенклатурних працівників, витворений ними в перші роки радянської влади, коли більшовики перебралися в палаци дореволюційної знаті. Тож слід було відпочивати на широку ногу, аби зміцнювати статус функціонера відповідним масштабом панства.

Досі побутує міф про те, що Й. Сталін майже не відривався від роботи й аналогічні вимоги ставив перед соратниками. Насправді «вождь» мав тривалі щорічні відпустки. Так, 1945 р. він був у відпустці 77 днів, 1946 – 106, 1947 – 98, 1948 – 87, 1949 – 94, 1950 – 129, 1951 – 124 [16, с. 398] (у середньому – 102 дні на рік). Зрозуміло, не всі терміни було присвячено безпосередньо відпочинку, проте тривалість відпусток не може не вражати, тим паче порівняно з тим, скільки відпочивали пересічні трудящі.

Партбюджет КПУ 1961 р. передбачав асигнування на медичну допомогу відповідальним апаратникам розміром 80% від фонду зарплати [33, арк. 12]. Це значно переважало практику перших повоєнних років, коли показник обмежувався 40 – 50%.

Окремо виділялися гроші на оплату чиновникам путівок у санаторії та будинки відпочинку, а також проїзд до певного місця й назад (із сім'єю). Отже, немає підстав говорити про зниження рівня медобслуговування номенклатури.

Окрім лікування номенклатурників, влада опікувалася їхнім повсякденням. Так, критерієм престижності була наявність у чиновника державної дачі. Упродовж 1945 – 1950 рр. для їх будівництва, контрольованого Міністерством державної безпеки, було виділено зі складу Збройних Сил 4 воєнно-дорожні загони (1 тис. 856 чол.), котрі займалися винятково вказаними роботами [15, с. 407-408].

Для оздоровлення вищої номенклатури в Українській РСР утримувалося господарство «Межигір'я». Разом із помешканням першого секретаря ЦК КП(б)У в Києві (вул. Герцена 12 – 14) «об'єкт» фінансувався за окремою статтею в бюджеті партії [30, арк. 4]. Київські чиновники користувалися збудованими в 1949 – 1951 рр. (із дозволу Й. Сталіна, на персональне прохання М. Хрущова) «дачними будинками» в приміській зоні, на що пішло 4 млн. крб. [28, арк. 202].

Міністри, голови Держкомітетів, завідувачі відділами ЦК, Ради Міністрів, Верховної Ради та їхні заступники, помічники секретарів ЦК, голів уряду й Президії Верховної Ради, вищі керівники громадських організацій, інші номенклатурні чини (понад 600 осіб, список яких щорічно переглядався) користувалися дачами на базах відпочинку в Конча-Заспі та Пущі-Водиці. Розміри та комфортабельність дач диференціювалися залежно від посади номенклатурника. Ті, хто мешкав у Києві (близько 80 осіб), безплатно послуговувалися такими будинками з двома особами обслуги. Інші вносили платню як за площу квартири (символічний показник). До їхніх послуг були безплатні їдальня, продуктова крамниця, кіно тощо [13, с. 19-20].

Працівниками апарату ЦК КПУ використовувалися бази відпочинку, утримання яких коштувало 75 тис. крб. щорічно [33, арк. 243-244]. Подібними місцями облаштовувалися й обласні партійно-радянські органи. Такий відпочинок для апаратника та його сім'ї безплатним. Для порівняння назвемо номінальну вартість путівки до пересічного санаторію. Так, відпочинок в Одесі протягом 28 днів коштував громадянину 1959 р. 1,2 тис., 50 днів – 2,2 тис. крб. [24, с. 170].

Улюбленою формою дозвілля партійно-державної знаті було полювання, котре проводилося з панським розмахом, у традиціях поміщицьких розваг. Одну з таких «акцій», що відбулася в заповіднику Залісся під Києвом у січні 1964 р., описує П. Шелест. М. Хрущов, кубинський лідер Ф. Кастро, секретар ЦК КПРС М. Підгорний і автор спогадів разом із численною свитою розважалися: «Хрущов убив двох великих кабанів, двох козлів, чотирьох зайців. Кастро убив оленя, двох козлів, кабана. У Підгорного теж були хороші «трофеї». У лісі біля вогнища пообідали. Після цього ще зробили пару «загонів», здобич теж була немалою. Через кілька днів полювання повторили, на цей раз дуже вдало стріляли в кабанів зі спеціальних вишок» [14, с. 165]. Попри варварську пристрасть «вождів» до винищення тварин у заповіднику, вражає число вбитих звірів, котре явно переважало потреби ситих можновладців. Наслідуючи московських і київських босів, подібним чином розважалися номенклатурні начальники нижчих рівнів.

Чинником привілейованості чиновника було першочергове одержання ним помешкання, як правило, поліпшеного планування та завищених норм площі. У повоєнне двадцятиріччя квартирне питання було одним із найбільшочіших. Проживання в підвалах, непристосованих приміщеннях, перетворювало житло на справжнє благо для мільйонів людей. У чергах на одержання безкоштовних квартир перші місця займала номенклатура. Цей атрибут привілейованості особливо пошановувався можновладцями.

Надання квартир партійно-радянським чиновникам відбувалося державним коштом. Так, у бюджет парторганізації Київської області 1962 р. закладалося фінансування будівництва для апарату 44-квартирного житлового будинку в Києві, 12-квартирного – у Білій Церкві, 8-квартирних – у шести районних центрах, на що мало піти 972,8 тис. крб. Принагідно зауважимо, що в річних витратах обкому на зведення будинків (не лише

житлових) відводилося 539,8 тис. крб. [31, арк. 3, 24-24зв.]. Різницю вартості будівництва помешкань для номенклатури мав покрити державний бюджет. Відбувалося цинічне використання правлячою партією державних коштів для задоволення потреб власних чиновників.

Різновидом привілеїв для партійно-державних функціонерів були закордонні поїздки, у тому числі до капіталістичних країн, що для пересічного громадянина було практично неможливим. Вирватися за «залізну завісу» означало перебувати на особливому рахунку в тодішній державі.

Зазначимо, що етичні норми поведінки партійного діяча мали визначатися певними ідейними положеннями. Окремі з них було зафіксовано ХХІІ з'їздом КППС у «Моральному кодексі будівника комунізму». Ряд заборон стосовно поведінки управлінців діяв у середовищі номенклатури доволі жорстко. Йдеться про «статут адміністративної моралі», який певним чином стримував розвій безкарності бюрократичних можновладців [17, с. 138-139]. Проте, зазвичай, «начальству» дозволялося ігнорувати правила, створені для «рядового складу».

Трудящі висловлювалися проти місцевих «культиків». Так, громадяни обурювалися позицією газети «Крымская правда», котра опублікувала передову статтю «Из речи товарища Комяхова» – першого секретаря обкому, миколаївськими обласними газетами, які багато місця приділяли промовам секретаря обкому В. Маленкіна (неодмінно з портретами) [39, арк. 135], тощо.

Критичні настрої в суспільстві щодо бюрократії ставали небезпечними для режиму. М. Восленський писав, що «лише терміновими заходами ... величезного Ідеологічного відділу ЦК КППС ... вдалося не допустити загрозу перетворення номенклатурника на усвідомлений радянською літературою і тим самим її читачами образ» [4, с. 144]. Надалі порятунок престижу чиновників вимагав від влади постійних зусиль, бо важко було приховувати від населення реальний стан речей. У привілеях для партійно-державних функціонерів убачалася несправедливість суспільного ладу.

На нашу думку, таким шляхом відбувалася номенклатурна структуризація суспільства, за критерій якої взято командно-адміністративні принципи, поширені на сферу моралі. Формувалася тоталітарна догма індивідуальної підпорядкованості особи владі. Привілеї начальства впливали з нав'язаною владою моральною пасивності громадянина.

Разом із тим номенклатура, котра вивищилася над пересічними членами суспільства, була безправною щодо вищої влади. Рядовий чиновник не міг, приміром, як звичайний громадянин, провести вихідний чи відпустку, як хотів. Відомий політик і господарник М. Байбаков згадував, як через нараду в Л. Кагановича (у неділю) спізнився на власне весілля [5, с. 265]. Таким чином, партійно-державні чиновники перебували в складній психологічній ситуації, котра ніби сплющувала особистість. Від них вимагалось бути постійно зібраними, фізично здоровими, готовими відмовитися від особистого життя і перманентно мобілізованими на роботу [5, с. 289]. Напівармійська дисципліна регламентувала діяльність номенклатурних утворень. А жорсткість становища ніби передбачала для чиновників своєрідні компенсаційні привілеї.

Період «відлиги» підсилив потяг номенклатури до благ і привілеїв. 1959 р. набув розголосу випадок, що стався з другим секретарем ЦК КППС, колишнім лідером КПУ О. Кириченком. Під час інспекторської поїздки півднем УРСР можновладець обладнав для резиденції великий теплохід, перетворивши службове відрядження на розважальну екскурсію для себе і свити [18, с. 109]. Невдовзі порушника понизили посадою, вивівши з Президії ЦК. Але за О. Кириченком було залишено високий номенклатурний статус. Право на привілеї та пільги, навіть у разі потрапляння в немилість, як правило, зберігалось, гарантувалося відносно благополучне майбутнє [21, с. 357].

Отже, апаратна посада не тільки визначала соціальний статус, доважок привілеїв і пільг її носія, а й створювала потенційні можливості зловживання службовим становищем та зумовлювала безпосередню залежність кожного управлінця від старшого начальника.

Механізму протидії цьому явищу тоталітарна система не виробила. Факти незаконних учинків номенклатури, використання нею посадових можливостей для самоуправства підтверджують властиву недемократичному суспільству відсутність правової системи.

У документах зафіксовано фінансові зловживання з боку керівників різних рівнів під час грошової реформи 1947 р. Системну мережу злочинців було викрито в апаратних структурах Сталінської області, голову Єнакіївського міськкому засудили [28, арк. 164]. До махінацій під час обміну грошей вдалися 5 членів Чернігівського обкому та їхні сімейства. Подібні порушення було зафіксовано в Миколаївській, Харківській областях, в Одесі [39, арк. 2].

Фінансові зловживання взагалі стали характерною ознакою номенклатури. Згідно з офіційними даними, протягом 1961 – 1963 рр. органами КДБ Української РСР було розслідувано кримінальні справи щодо «валютчиків» і розкрадачів, із яких було виокремлено матеріали на 667 осіб. Серед останніх називалися 12 директорів раднаргоспів, 4 керівники підприємств місцевої промисловості, 14 радянсько-партійних працівників, 43 директори підприємств, 2 голови колгоспів (усього – 65 осіб) [25, арк. 13-14].

Привілейований стан партійно-державних функціонерів породжував тенденцію до розвитку корупції в рядах номенклатури. Спричинена кар'єристськими міркуваннями, пристрастю до розкошів і владолюбством жадібність послідовно живила цю хворобу в надрах самої політичної системи, роблячи її «самокорумпованою, такою, що невгамовно плодоносить привілеями та паразитичними функціями» [8, с. 240]. Часто грубим обходженням із громадянами функціонер тільки демонстрував свій фактичний статус, номенклатурну значущість і справжню, хай і протизаконну, компетенцію належного до привілейованої касти чиновника. Показуючи жагу до користування розкошами, апаратники керувалися не тільки звичайною людською слабкістю чи спокусами, а й тим, що їм, носіям влади, була органічно притаманна потреба втілювати «свій блиск, могутність і, понад усе, магію управління людьми, мистецтво, доступне тільки таким от істотам особливого ґатунку» [8, с. 240].

Отже, повоєнне двадцятиріччя засвідчило формування республіканської номенклатури, яка відрізнялася від довоєнних управлінців більшою свободою дій, що базувалася на послабленні контролю з боку центру, зменшенні загрози репресій та покарання за зловживання владою, переконанні стосовно власного права на сваволю.

Таким чином, соціальні переваги партійно-державної номенклатури в 1945 – 1964 рр. стали органічною складовою політичного режиму, котрий тримався на командно-адміністративних засадах. Спираючись на чиновницько-апаратні структури, влада всіляко заохочувала привілейоване становище функціонерів, оскільки цим умотивовувалася підтримка останніми того курсу, що його втілювала в життя Комуністична партія.

Як бачимо, верства управлінців вивищила себе в суспільстві надзвичайним статусом. Номенклатурні працівники постійно турбувалися про захист свого привілейованого стану. Бюрократичні службовці оточили себе завищеними щодо пересічних громадян нормами матеріального та фінансового забезпечення. Преференції апаратників не афішувалися, однак трактувалися як природний супровід їхньої належності до правлячих груп. Служіння народові, котрому нібито присвячували життя функціонери, мало компенсуватися забезпеченням для останніх кращих умов життя.

Бажання апаратників жити краще від інших в умовах номенклатурної системи вилилося в мало контрольоване зловживання владою. Чиновництво відмежувалося від населення матеріальними та моральними перевагами, виокремившись у пануючу верству. Зловживання владою та неписане правило першочергового користування суспільним багатством трактувалися номенклатурою як природний чинник, визначений характером компартійної диктатури.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Аджубей А.И. Те десять лет: Время в событиях и лицах / А.И. Аджубей. – Омск: [б. и.], 1990. – Ч. 1. – 142 с., Ч. 2. – 142 с.

2. Аксютин Ю.В. Хрущевская «оттепель» и общественные настроения в СССР в 1953 – 1964 гг. / Ю. В. Аксютин. – М.: РОССПЭН, 2004. – 488 с.
3. Брегеда М. В. Ставлення населення Української РСР до процесу десталінізації (1953- 1964 роки) [Текст]: дис. ... канд. іст. наук: спец.07.00.01 «Історія України» / М. В. Брегеда; Кер. Киридон П.В. – Полтава, 2009.
4. Восленский М.С. Номенклатура. Господствующий класс Советского Союза / М.С. Восленский. – М.: «Советская Россия» совм. с МП «Октябрь», 1991.
5. Гаман-Голутвина О.В. Политические элиты России: вехи исторической эволюции / О.В. Гаман-Голутвина. – М.: РОССПЭН, 2006.
6. Гришин В.В. Катастрофа. От Хрущева до Горбачева / В.В. Гришин. – М.: Алгоритм: Эксмо Год, 2010 – 272 с.
7. Держархів Полтавської обл., ф. 15, оп. 2, спр. 1385, арк. 4.
8. Джилас М. Лицо тоталитаризма: Пер. с сербо-хорв. / М. Джилас. – М.: Новости, 1992.
9. Караулов А.В. Вокруг Кремля / Книга политических диалогов / А.В. Караулов. – М.: Новости, 1990.
10. Кухта Б. Політична еліта (кратократичний аспект) / Б. Кухта. – Львів: ЦПД, 2011.
11. Лук'яненко О.В. Повсякдення педагогічних колективів ВНЗ Української РС часів десталінізації (1953 – 1964 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Полтава, 2012.
12. Лурье Л. 1956 год. Середина века / Л. Лурье, И. Малярова. – СПб: издательский дом «Нева», 2007.
13. Ляшко А.П. Груз памяти: Трилогия: Воспоминания / А.П. Ляшко. – К.: ИД «Деловая Украина», 1997. – Кн. 3, ч. I: На ступенях власти. – 2001. – 392 с.
14. Петро Шелест: «Справжній суд історії ще попереду». Спогади, щоденники, документи, матеріали / упоряд.: В. Баран, О. Мандебура та ін.; за ред. Ю. Шаповала. – К.: Генеза, 2003. – 808 с.
15. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії. (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.): Колективна монографія / Відп. ред. В.М. Даниленко: У 3-х частинах. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – Ч. III. – 336 с.
16. Политбюро ЦК ВКП(б) и Совет Министров СССР. 1945 – 1953 / Составители О.В. Хлевнюк, Й. Горлицкий, Л.П. Кошелева, А.И. Мизюк, М.Ю. Прозуменщиков, Л.А. Роговая, С.В. Солюкова. – М.: РОССПЭН, 2002. – 656 с.
17. Політична історія України ХХ століття: У 6 т. / Редкол.: І.Ф. Курас (голова) та ін. – К.: Генеза, 2002 – 2003: Т. 6: Від тоталітаризму до демократії (1945 – 2002) / О.М. Майборода, Ю.І. Шаповал, О.В. Гарань та ін. – 2003. – 440 с.
18. Сушков А.В. Президиум ЦК КПСС в 1957 – 1964 гг.: личности и власть / А.В. Сушков; науч. ред. А.В. Сперанский; Институт истории и археологии Уро РАН. – Екатеринбург: Уро РАН, 2009. – 386 с.
19. Тевікова О.В. Повсякденне життя громадян УРСР : соціальні та культурні аспекти (1953 - 1964 роки): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. : 07.00.01 «Історія України» / Ольга Валентинівна Тевікова. – Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». – К., 2010. – 20 с.
20. Фицпатрик Ш. Срывайте маски! Идентичность и самозванство в России XX века / Ш. Фицпатрик; [пер. с англ. Л.Ю. Пантиной]. – М.: Фонд «Президентский центр Б.Н. Ельцина», 2011. – 196 с.
21. Хоскинг Дж. История Советского Союза. 1917 – 1991. Изд. второе, исправленное и дополненное / Дж. Хоскинг. – М.: Вагриус, 1995. – 511 с.
22. Хрущев Н.С. Воспоминания: Избранные фрагменты / Н.С. Хрущев. – М.: Вагриус, 1997. – 512 с.
23. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі: ЦДАВО України), ф. 1, оп. 17, спр. 82, арк. 170.
24. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 17, спр. 82, 220 арк.

25. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 21, спр. 101, 90 арк.
26. Центральний державний архів громадський об'єднань України (далі: ЦДАГО України), ф. 1, оп. 6, спр. 2889, 175 арк.
27. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 70, 279 +1 арк.
28. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 4379, 103 арк.
29. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 4868, 394 арк.
30. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 5443, 119 арк.
31. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 5450, 54 арк.
32. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 5616, 206 арк.
33. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 31, спр. 1625, 345 арк.
34. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 46, спр. 7338, 242 арк.
35. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 46, спр. 7349, 240 арк.
36. ЦК ВКП(б) и региональные партийные комитеты. 1945 – 1953 / Сост.: В.В. Денисов, А.В. Квашонкин, Л.Н. Малашенко, А.И. Минюк, М.Ю. Прозуменщиков, О.В. Хлевнюк; Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова и др. – М.: РОССПЭН, 2004. – 496 с.
37. Чазов Е. Здоровье и власть / Е. Чазов. – М.: Новости, 1992. – 224 с.
38. Шестаков В.А. Социально-экономическая политика Советского государства в 50-е годы – середине 60-х годов / В.А. Шестаков. – М.: Наука, 2006. – 296 с.

Киридон П.В. Особенности повседневной жизни представителей правящей номенклатуры Украинской ССР послевоенного двадцатилетия.

В материалах статьи рассматриваются вопросы, касающиеся характеристик и особенностей повседневной жизни партийно-государственной номенклатуры вертушки правящего большевистского режима Украинской ССР в его послевоенном формате. Её имидж на словах основывался на фактах привилегированного положения этой социальной прослойки и её места в тогдашней структуре общества, а на деле исповедывал общественное неравенство граждан, утверждающее нигде не фиксированные преференции чиновников в социалистическом государстве. Такие характеристики исходили как из унаследованного номенклатурой в предыдущие годы страха, так и от неуверенности в нынешнем положении. Повествуется об особенностях новой стратегии поведения правящей верхушки в новое послевоенное время, учитывая ту эволюционную ситуацию, которую переживала республика в условиях попыток реформаторского обновления в условиях перехода от позднего сталинизма к либеральной хрущевской демократии второй половины 1950-х – начала 1960-х годов. Характеризуются как признаки привилегированности категории аппаратчиков, так и влияние реформаторских усилий политического режима.

Ключевые слова: Украинская ССР, партийно-государственная номенклатура, правящий аппарат, поздний сталинизм, Хрущевские реформы, имидж, финансовое обеспечение.

Kyrydon P.V. Peculiarities of daily life of the ruling nomenclature in Ukrainian SSR postwar twentieth.

The article raised questions concerning the characteristics and features of daily life the party-state nomenclature elite ruling Bolshevik regime of Ukrainian SSR in its postwar format. We are talking about features of the behavioral strategies of the ruling elite in the new post-war day in view of the situation that is experienced in the country undergoing evolutionary changes and updates in the transition from the late Stalinism to liberal Khrushchev's democracy of the second half 1950s - early 1960s. It is shown signs of privilege hardware category in a variety of forms and the impact of reform measures regime, gives examples of ineffectiveness of attempts to change the nature of society, that has been built up in previous years and brought up on the ideas of communism. The aim was put investigate the effect of the principles of the socialist system in the organic process of social inequalities in socialist society. By examples of daily life of

postwar Ukrainian society shows the inability of reform efforts of the political leadership to achieve social change. The social and material benefits of the party-state nomenclature in the Ukrainian SSR distinguished it in society. This created the preconditions for social discontent of workers, which proved in the postwar decades in the form of criticism of the current regime at speeches and meetings of workers. The article refers to the rejection of the people of criminal offenses like corruption, abuse of democracy, ignoring Soviet laws among the ruling nomenklatura.

Key words: *Ukrainian SSR, the party-state nomenclature, the ruling apparatus, daily life, late Stalinism, Khrushchev's reforms, financing, image.*

УДК: 94(477):94(4)

О.М. Скрипник

ІСТОРІЯ СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ З ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ У РАМКАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ СУСІДСТВА

У даній статті досліджено причини виникнення Європейської політики сусідства. Охарактеризовано причини поширення Європейської політики сусідства на Україну. Визначено основні напрямки співпраці України з Європейським Союзом в рамках даної політики, також які зміни відбулися у різних сферах розвитку нашої держави внаслідок дії Європейської політики сусідства. Зроблено висновок про те, що ЄПС мала ряд недоліків, не влаштовувала ряд країн ЄС, зокрема Польщу, та не відкривала для України тих можливостей яких потребувала наша держава.

Ключові слова: *Європейська політика сусідства, інтеграція, Європейський Союз, Україна, Чорноморська синергія, демократія.*

З перших років незалежності України одним із напрямів її зовнішньої політики стає інтеграція до Європейського Союзу. Проте протягом певного періоду відносини між сторонами не відзначались динамізмом та далекоглядністю. Вони зміцнювалися але не розвивалися і рух України в напрямку Європейського Союзу був не надто помітним для українців. Але з початком 2000-х років ці відносини вийшли на новий рівень, що було спричинено і як змінами в Україні, так і змінами в інтеграційній політиці ЄС. Саме за таких обставин і виникає Європейська політика сусідства (ЄПС) в рамках якої з 2004 р. по 2009 р. відбувалося співробітництво України з ЄС. ЄПС стала тією програмою, яка наблизила Україну до Європейського Союзу, а недоліки цієї програми посприяли виникненню ініціативи Східне партнерство, в рамках якої сьогодні наша держава співпрацює з ЄС.

Метою дослідження є всебічний аналіз історії співпраці України із Європейським Союзом в рамках Європейської політики сусідства.

Історіографія з даної проблематики представлена дослідженням Т. В. Сидорук [1] в якому авторка аналізує позиції країн-членів ЄС щодо концептуальних засад східної політики Євросоюзу, та стверджує про відсутність чіткої узгодженої стратегії ЄС на східному напрямку. О. Ковальський загалом аналізує Європейську політику сусідства по відношенню до всіх країн учасників [2]. Також дану проблематику у своїх дослідженнях висвітлювали О. Красівський [3], та Л. Линкявичюс [4].

Двосторонні відносини Україна – ЄС розпочалися у 1994 р. підписанням Угоди про партнерство та співробітництво терміном на 10 років. Дана Угода набрала чинності в 1998 р. Пізніше, у 2002 р., був проголошений курс України на євроінтеграцію, що знайшло підтвердження у Посланні Президента України Верховній Раді України «Європейський вибір. Концептуальні основи стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002 – 2011 рр.» [5]. У даному документі зазначалася низка практичних кроків щодо питань європейської інтеграції, які потрібно вважати орієнтирами України щодо її європейського